

Egy Mártonffy-portré Cserey Farkas szerint

A politikai szerep, elismertség, hatalom még nem biztosítéka az objektív véleménynyilvánításnak, a megbízható ítéleteknek. Sőt, ez ad okot olyan elvárások megfogalmazására, amelyeknek jogossága csak annyira fogadható el, amennyire az egyén szubjektív véleményalkotási joga érvényesen kivethető egy megismert hatalmi rendszerre. A hatalmat képviselő személyek megismerésének a mértéke olykor csak addig terjed, ameddig egy-egy egyéni megnyilvánulás, vagy éppen néhány levélbeli megmutatkozás enged látni. A teljes igazságnak a hiányos ismerete azonban még nem függeszti fel a véleménynyilvánításra való jogot, s a részleges ismeret ismeret marad mégis...

A hivatalos és a magánvélemény ütközése nem teszi kizáró jellegűvé a különböző hangokat, ám nem segít abban sem, hogy ezeknek a megnyilvánulásoknak a lenyomatait olvasva saját véleményünket akadálymentesen alakítsuk ki. Vegyük például Mártonffy Józsefet, akiről a Révaival való levelezése, illetve a róla írt tanulmányok, cikkek alapján egy olyan embernek a képe rajzolódik elénk, aki bőkezű volt a tudósok, írók támogatásában. Nem ez a véleménye Cserey Farkasnak,¹ aki a Kazinczyval folytatott levelezésében saját élményei alapján egy olyan főpapot mutat be, aki nem hajlandó pénzt adni, mihelyt a támogatott személy nem katolikus, illetve, aki az egyház pénzét saját érvényesülésére használja fel.

Ki is Mártonffy püspök tulajdonképpen? Meg lehet-e őt ismerni Cserey véleménye alapján? Bízhatunk-e abban, hogy hiteles képet nyújt számunkra a főpapról? A kérdéseink által elindított keresgélésben elsősorban a fent említett Cserey-levelek alapján próbálunk választ találni.

Mártonffyról Cserey először 1806. decemberében² ír Kazinczynak, egy évvel korábbi levelezésükből idézve részleteket. A levélből kirostálja mindazt, ami egyelőre mellékes, és csupán azokat a gondolatokat közli csodált mesterével, amelyek számára sikerélményt, az elismerés érzését nyújthatták. Ilyen például az a vélemény, amelyet Cserey könyvéről ír Mártonffy.

A Mártonffyval való levelezés időpontja Csokonai halálának évével való egybeesése miatt is fontos. Cserey egy évvel korábbi levelezéséből idéz. Az alkalmat a falusi nevelésről szóló könyve megjelentetése mellett a Cserey által javasolt Csokonai-emlékmű felállíttatásának terve is adja. Cserey bizakodó, telve van elhatározással és lelkesedéssel. Ez tükröződik Kazinczyhoz írt levelében, amikor elhatározásának kivitelezésén buzgólkodva Mártonffyt is olyan személynek látja, aki az emlékoszlop felállíttatásában támogatni fogja. Terve elvárást vetít ki a főpap felé: úgy gondolja, az ügy méltó arra, hogy a tudományok iránt érdeklődést mutató püspök feltétel nélkül támogassa Csokonai emlékének megőrzését. Ebben a levélben még nagyon pozitív Cserey ítélete, lelkesen ír a püspökről, a művészek, tudósok *mecénásaként* „nyílt eszű *Praelatus*”-ként látja. Mindenképp érdemesnek tartja arra, hogy Kazinczynak bemutassa. Ez az elvárás lesz az alapja majd a következő Mártonffyhoz írt levélnek. Lássunk azonban néhány részletet korábban említett leveléből:

„Én azon deák levelet, melyet tavaly a kolosvári Academicus Senatushoz közlöttem az Erdélyi Pápista Püspökkel, Mártonffi Ur eő Exjával; meg nem álhatom, hogy ezen nyílt eszű Praelatust véled abbul meg ne ismertessem, a mit levelemre válasz képpen íra:

»Drága levelét a M. Urnak el. dto 13 praesentis 18-a Xbr. a. c. tisztelettel vettem, és nagyra becsülöm szándékát, hogy nállunk is a Tudósokat leg aláb halálok után becsüljeni tanulíák, de ez oly szokatlan itten, hogy nagy jeget kell törni, a még oda evezhetünk. etc. etc.»

¹ Cserey királyi kamarás, később őrnagy, 1773. október 28-án született Bécsben. Szenvedélyes botanikusként krasznai kertjében több száz fát nevelt; a kolozsvári fűvészkertnek a felállítást is ő tervezte. 1842. dec. 25-én halt meg Bécsben.

² KazLev, IV, 1056.

A falusi Nevelésről írt könyvemnek közlésire ugyan azon levelébe így ír:

»*A falusi Nevelésről írt könyvét³ is a M. Urnak annál nagyobb köszönettel vettem, és olvastam, hogy abban az én sok igyekezetimet, fáradságimat, 's írásimat fel találom – melyek akkor vétek voltak az ország előtt. Ezekből egy igen rövid foglalatot adtam volt ki ezen cím alatt: Közöséges rendtartás a falusi oskolák számára. Ezt még az akkori Püspök is üldözte, oly nagy vétek volt akkor józanon gondolkozni. Most Hunyad v. megye is a Guberniumnál egy olyan dolgot sürget az oskolák iránt, mintha vagy az én Munkáimot⁴ (melyeket valaha kárhoztatot), vagy a M. Ur könyvét olvasta volna. Mely változás! de mely szomorú gondolat, hogy ez mind csak ad pia desidera tartozik.«*

Az acad. Senatushoz intézet leveletem azért közlöttem ezen derék Pap Urral, mivel eő a Guberniumnál a Tudományi dolgokba referens, lássa meg tehát, hogy a Tudományok becsületére, elő mentére micsoda ösztönöktől serkentve igyekeznek a Hazafiak, és lássa edzersmint aszt is, hogy milyen potom senatussa van a Kolosvári Academiának. Nem jó utat mutat e' Mártonfi, hogy segítségit meg kérjem a Csokonay Sír kövének fel állithatására? jövő Postán ez iránt írni is fogok nékie.»⁵

A levél tehát egy évvel korábban, decemberben íródott, ami azt jelenti, hogy még Cserey művének kiadása előtt. Mártonffy saját, oktatásról szóló munkáiról is beszél, ami azért érdekes, mert ezekről a munkákról nem közölnek semmit az eddigi életrajzírói. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában sem jelennek meg a felsorolt Mártonffy-művek között. Valószínűleg azért is, amit maga Mártonffy mond: említett írását nem nézte jó szemmel az akkori püspök. Nem valószínű, hogy Batthyányra utalna, hiszen tanácsadója és barátja volt. Sokkal inkább gondolhatunk esetleg Manzador Piusra (1773–74) vagy Kolonitz Lászlóra (1774–1780), de főként ez utóbbira. Amíg azonban a mű nem kerül elő, mindez csupán feltételezés marad.

Korábbi feltételezésünk szerint Mártonffy 1780 előtt írhatta említett munkáját. Mária Terézia 1779-ben nevezte ki őt az erdélyi iskolák főigazgatójává, de már a 70-es évek elejétől tanított, úgyhogy inkább a 70-es évek közepére helyezném keletkezésének időpontját. Mártonffy ekkor Szébenben töltötte be főfelügyelői funkcióját, ahol 1772-től minta-normaiskolát akartak létrehozni. Ez a fajta iskola⁶ éppen a népoktatást volt hivatva újjászervezni. Kérdés marad egyelőre a kutatás számára, mi válhatta ki az akkori püspök ellenkezését a művekkel szemben. Ha a munkák előkerülnek, az is világossá válik, mi volt az, ami ezt a hozzáállást a század végére megváltoztatta,⁷ illetve, hogy milyen jellegű változásokat javasolt Mártonffy József az oktatás megszervezésében.

Két hét elteltével Cserey újra Mártonffyról ír Kazinczynak⁸. Egy levélváltásnyi idő alatt észrevehetően megváltozik a véleménye a püspökről. Felháborodás, csalódás olvasható ki soraiból. Érezhető, hogy hirtelen indulatában írta levelét, egy nap alig telik el, és kész a Kazinczynak továbbított új Mártonffy-kép. Egy nyers bevezető elég az idézett sorok elé, mivel a Mártonffy-válasz önmagáért beszél:

³ *Falusi nevelésnek módjáról*, Nagyvárad, 1806.

⁴ Ezek szerint több ilyen témájú műve is van!

⁵ *KazLev*, IV, 1056., 448.

⁶ Felbiger, a létrehozója, tanítók képzését akarta ezzel elősegíteni. Egyik pontja a gyerekek iskolakötelezettsége volt. Elképzelhető, hogy mindez nemtetszést váltott ki a szegényebb falvak körében, ahol a tanító fizetését alig tudták volna kiállítani. Vö. Mészáros István 1981.

⁷ Változás ténylegesen volt, mivel létrehozták azt a tanulmányi alapot, ami nagy részben az elkobzott egyházi javakból állt.

⁸ *KazLev*, IV, 1061, 463.

„Püspök Mártonfinak tegnap vevém feleletét, melynek két ágát közlöm veled. A Csokonai monumentuma iránt így felel.

»A Csokonay Urnak állítandó Monumentumhoz nem szólhatok, mivel eszt a Tudóst nem ismerem, és nem könnyen dicsérhetek olyast, a ki előttem ismeretlen. Ha meg ismerkedhetem vele, nem vonom meg kevés részemet jövődő emlékezetétül, de csak titkon, mivel én sokra nem terjeszkedhetem (NB. 76,000 frt. jövedelme van), az itthon való sok kölcségeim miatt, kivált a felsőbb, és mélyebb Tudományok gyarapítására, melyekhez nem minden apró író férhet. Ha valamivel némely Tudós Barátimnak néha segedelemmel szolgállok is, csak titkon, hogy a Nevem az apróságokban ne forogjon fen.«

Minapi levelibe contravertalta volt ezen Püspök Ur, hogy a meg világosodás eszközéül, és elő mozditóiul miért emlitem Woltairet, Rousseaut s.a.t. a falusi Nevelésről irt munkámba és még is ezeket láttatom azon áltásomba meg czáfolni, melybe a csalfa meg világosodásrul szóllok. – Erre eő Excjának akkor így feleltem: »A csalfa meg világosodást a midőn emlitem, nem szándékom Woltairet, Rousseaut meg czáfolni, mert bizonyos az, hogy ezek hathatós elő mozditói voltak az igaz meg világosodásnak, csak annyiba láttatnak hibásoknak lenni, hogy jóra intézett arannyokat vagy igen nagy szabadságú tűzzel, vagy nem eléggé világosan terjesztették világ eleibe; de ha meg tekintyük állapottyát azon időnek, melybe irtak, ha meg fontolyuk környül álásaikat, melyek közt irtak, nagy részbe menthettyük őket, mint a kik egy hosszan tartot veszedelmes homálynak ki tisztítására varásló erejű fáklyát gyuitottak, hogy az annak lánjából füstölő pára a ködnek mérgit el osztathassa.« – Későre vevém észre, hogy egy thalarisba lévő fő méltóságnak igen sokat irtam Philosophussaim dicsiretekrül – nevezetesen a Genovai polgár Bölcsre nézve – meg is kapám a feleletet:

»Ugyan kívánva kívánom a Mélt. Urnak azon tudós munkáját látni, melybe meg mutattya, miben és mennyire segítette Woltaire, Rousseau s.a. 't. az igaz világosodást, mert előttem sem ismeretlenek azok a Bölcsök, sem azok, a kik mellett és ellenek irtak.«

Én pedig ezen dissertatiot meg nem írom, hanem tessék eő Excjának róllok hinni, a mit tettzik – én is magamra nézve aszt mivelem, és Mártonfiba a mi szép és becses, szeretni és becsülni fogom; a mi nem szép, el halgatom úgy, mint a thalarisba lételnek gyengeségeit.”⁹

Cserey 1807. jan. 12-én irt leveléből derülnek ki Mártonffy levelének eddig említés nélkül hagyott részletei, amelyeket előző alkalommal bizonyos okból kifolyólag nem idézett, most azonban a püspök válasza miatt érvényesekké váltak. Lelkesedésének fénye elhalványította decemberi levelében a főpap fenntartásait művével kapcsolatosan. Az elismerést nélkülöző sorok mellékeseknek tűnhettek számára abban a kontextusban, amelynek hangulatát és célját a „segítőkész tudománypártoló” Mártonffy bemutatása jellemzi.

Érzéseitől vezérelve szelektál a leírt sorok között, és amíg még elutasításban nincs része, addig hajlandó fölényesen átsiklani a kevésbé tetszetős megjegyzéseken. Idealizál, terveket sző, és azokat feltétel nélkül megvalósítható és megvalósuló álmokként éli meg. Ez az oka annak a csalódásnak, amely a kérése visszautasítása miatt éri. És ez a visszautasítottság érvényteleníti korábbi lelkesedéséből származó értékelését. Ugyanabból a levélből idéz megint, ugyanarról a személyről ír, s mégis milyen nagy hangulati különbséggel. Elutasítottságából származó reakciójaként most már csak a kevésbé értékelő megjegyzéseket veszi figyelembe, elfelejti azokat az elismerő sorokat, amelyeket ugyanabban a levélben ír le Mártonffy. Tehát a dicséretet dicsérettel, az elmarasztalást a visszautasítással kapcsolja össze.

Élményeitől, hangulatától függően válogat a meglévő anyagban. A decemberi levélben még bizakodik abban, hogy kérését a püspök majd teljesíti, de amikor visszautasításban van része,

⁹ Uő, uo.

felerősödik benne az elmarasztaló hangnem. Mártonffy kifogásai ellenére sem akadályozza meg a könyv megjelenését, bár akkorra már tiltott műveknek számítanak Rousseau és Voltaire munkái. Csupán cáfolatot lehetne róluk írni az érvényben levő rendeletek szerint.¹⁰ Mártonffy próbára is teszi Cserey hűségét, amikor arra kéri fel, hogy érveljen a két tudós jelentősége mellett. Hivatalából kifolyólag a hivatalos álláspontot kell képviselnie, de széleslátókörűségét bizonyítja, hogy, bevallása szerint, maga is nagyon jól ismeri az említett szerzők műveit. Am egy cenzor nem beszélhet másképp, ezt Kazinczy is megállapítja válaszában: „*De Püspöknek így kell szólni, így kell gondolkozni!*”¹¹

A sírkő felállítására Cserey gondolata, és az ő ösztönzésére Kazinczy országos gyűjtést hirdetett. A felhívást a Hazai Tudósítások 1806. évi 14. sz.-ban tette közzé (*Csokonainak sírköve*). A javasolt sírfelirat miatt – Árkádiában éltem én is¹² – robbant ki a debreceni írók és Kazinczy közt az úgynevezett Árkádia-per, mivel a debreceniek úgy értelmezték, hogy Árkádia az a hely, ahol a szamarak legelnek.¹³ Az Árkádia-per elodázta Cserey kezdeményezését. Még élt Cserey, amikor másvalaki, Péczeli József vetette fel újra a síremlék készítésének tervét. Az emlékoszlopot végül is ő állíttatta fel Debrecenben 1836-ban.

Az utókor mindenképp hálás lehet a Csokonai-émlékmű felállíttatásáért, és méltán helyesli ezt a nemes gesztust. Ezért állunk tanácstalanul mi is Mártonffy választát olvasva, és ingadozunk a különböző magyarázatok között. Talán tényleg nem ismerte Mártonffy Csokonait? Vagy talán tényleg úgy gondolta, hogy az ő feladata elsősorban az erdélyi ügyek támogatása? Vagy a vallási hovatartozás szerint döntötte el, kit támogat?

Csereyben nagy a megbotráncozás, nehezen dolgozza fel a főpap levelében olvasottakat, úgyhogy áprilisban másodszor is elküldi Kazinczynak ugyanazt a részletet, amelyet korábban kimásolt mesterének, ám most véleményével jobban megfűszerezve. Teljesen elfelejti, hogy már egyszer ugyanazt megírta. A részlet önmagáért beszél:

„*Majd el feleitem néked meg írni, mit választott Mártonfi Püspök a Cs[okonai] sir kövére adakozó kegyelmének kérésére. – Én Csokonait semmi képpen nem ismerem, ha meg ismertem véle az Ur, és érdemesnek találom, meg nem vonom segítségemet. Én pedig eő Excjával Csokonait meg nem ismertem; ha olyan Simplex eő Exelentzias Fő Tisztelendősége, hogy magátul meg nem ismerte azt, a kit minden Magyar Tudósnak ismerni kellene, és eő Excjának annyival inkább, mivel praetendált Tudóssága mellett librorum censor is, de azért sem ismertem meg, mert igen méltán tartok, hogy ezen affectalt Pius Ur azt adná válaszul, hogy csudálkozom, mikép ajálhat nékem az Ur egyen Protestanst, sőt ugy lehet, engemet is meg dorgálna, hogy eretnek nevét dicsőíteni törekedem és még azon felyül egy valóságos papi penitentiát is csapna a nyakamba – el törlésére azon tetemes vétkemnek, hogy egy eretnek, kinek lelke ugy is a pokol kinnyaiba gyötrődik, csigáztatik, vasvilláztatik – figyelme hogy bodíthatot engemet ennyire. – Meg engedgy, barátom, hogy így csevegek, de csak azt írom, a mit ugy hiszek a Papok felől és a mit itt mondék, már a véllem effective történt is – tarcsa tehát magának eő Excja a Segedelmet, ugy se méltó oly gondolkozása módgyával részesülni azon szép dicsőségbe, melyel a St. Péter kolcsaival mindent fel nyitó három koronás süvegű Római nagy ur se szégyelheté magát.*”

Cserey megint ugyanabból a levélből idéz négy hónap után is, amelyből már idézett januári levelében: Mártonffynak hozzá írott második leveléből. Megszakítva az idézetet korábbi leve-

¹⁰ Vö. SASHEGYI Oszkár, 1938, 20. l.

¹¹ Kazinczy – Csereynek, Széphalom, Jan. 24. 1807., IV. kötet, 1064., 469. o.

¹² A Vergilius-idézet ez: Arcadies ambo.

¹³ Erről írnak többek közt Fabchich József (KazLev, XXIII, 5717., 1806. szept. 2.) és Kis Imre (uo. 5733., 1807. dec. 16.).

leben azt a benyomást keltette, hogy Mártonffy nem akar segíteni. A most idézett részletből azonban nem az elutasítás, hanem a fenntartott segítség derül ki, amelyet abban az esetben nyújtana a püspök, ha Csereynek köszönhetően Csokonaiiban olyan poétát ismerhetne meg, aki nagyot alkotott. Cserey négy hónap leforgása alatt sem válaszol erre a felkérésre, inkább lemond a kért támogatásról. Ez a magatartásmód elkerülhetetlenül azt a kérdést hozza elénk, nem arról van-e szó a felszín alatt, hogy a tervéről már addigra letett Cserey.

Mártonffy az írók finanszírozását saját felelősségének érzi. Saját költségeként emlegeti a Tudósok támogatását több Révaihoz írt levelében is. Hogy Csokonait nem akarta támogatni, annak több oka van. Elsősorban az, hogy Erdélyben csupán néhány személy számára volt ismert a neve. Mártonffy nemcsak erdélyi írókat támogatott, ha a költőt személyesen is ismerte volna, biztosan támogatja. Példa erre Révai, akinek rendszeresen küldte levélben a pénzüsszegeket. Felfoghatatlan marad számunkra azonban minden felmentő érv mellett is, hogy olyan levelezőtársak mellett, mint Aranka, Révai, Döbrentei mégsem ismerte Csokonait.

Csokonainak több műve is megjelent Nagyváradon. Például a Dorottya (1804), a Halotti versek (1804), a Lilla kötet (1805), az Ódák (1805), az Alkalmatosságra írt versek (1806), A pásztorkirály című énekes pásztorjáték (1806), a Galatea című Metastasio-mű (1806). Erről a Magyar Hírmondó¹⁴ és a Magyar Merkurius¹⁵ már 1794-ben tudósít. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1813-ban kiadandó Csokonai-kötetről közöl híreket.¹⁶ A Magyar Kurír megjelenteti a Kazinczy által írt Csokonai-nekrológot¹⁷ 1805-ben. Az Erdélyi Muzéum tíz kötete egyetlen művet sem közöl Csokonairól. Döbrentei ismerte a költőt, lépéseket is tett azzal a céllal, hogy az erdélyi publikummal megismertesse.

Kölcseyvel levelezve 1814. febr. 25-én Kolozsvárról kelt levelében¹⁸ kéri, írja le Csokonai életét, mivel ehhez Kölcsey Debrecenben könnyen hozzájuthat. Megbízta azzal a feladattal, hogy recenzeálja Csokonai minden munkáját, az ódákról szóló elméletét pedig a költő ugyanolyan műfajú versei elé helyezze el, a Dorottya elé pedig a Furcsa Vitézi Versezetét. Mutassa meg Csokonai költészetének hiányosságait és értékeit. Kazinczyt is kérte már rég erre – írja levelében –, de ő mindenkor hallgatott. Csokonairól szóló tanulmányát Kölcsey egy évvel később küldi el a folyóirat szerkesztőjének.

Döbrentei közölni szeretett volna tehát Csokonairól értékelő szövegeket, mégis Kölcsey Csokonairól szóló recenzióját késve adta ki, mert abban a füzetben, amelybe szánta, először a kritikáról szóló értekezését akarta közölni, hogy az olvasókat előbb felkészítse arra, miért fontos a kritika, még akkor is, ha imádott költőjükről szól. A kritikáról szóló mű tényleg meg is jelent, a Csokonairól szóló recenzió azonban már nem.

Mártonffynak el kell hinnünk, hogy tényleg nem ismerte Csokonait, sőt, nem is hallott róla. Tehát még hírből, név szerint sem ismerte őt. Erdélyben csak Váradon jelent meg tőle mű, és Döbrenteinek arra a kérésére, hogy életrajz és recenzió készüljön róla, egy év késéssel, 1816-ban felel Kölcsey. Az Erdélyi Muzéumban pedig csak 1817-ben jelenik meg,¹⁹ főként amiatt, hogy a Kölcsey kritikái ellehetetlenítették az ilyenfajta írások közlését. Döbrentei valószínűleg a recenzeált műveket is közölte volna.

A Hazai és Külföldi Tudósítások, a Bécsi Magyar Merkurius, Magyar Kurír, Magyar Hírmondó, Hazai Tudósítások 1794-től már mind közöltek híreket Csokonairól. Vajon nem jártak

¹⁴ 1794, 35. sz., okt. 28., 583. o.

¹⁵ 1794. okt. 21., 84. sz., 1293–1294. o.

¹⁶ 1813. I. 45. sz. 310.

¹⁷ I. 15. sz. 235–237.

¹⁸ Ld. még Kölcsey Ferenc és Döbrentei Gábor Levelezése, Élet és Literatura, Bp. 1826.

¹⁹ Ekkor már túl késő volt Mártonffy számára, mivel egy évvel korábban távozott el az élők sorából.

ezek az újságok Mártonffyjak? De igen, bizonyíték is van arra, hogy a püspök rendszeresen olvasta az újságokat, legalábbis biztosan olvasta és anyagilag is támogatta a Magyar Kurír. A halálakor írt nekrológ bizonyíték erre: „*Ennek a' megboldogúlt Fő Papnak mind uralkodó Fejedelme, mind kedves Hazája eránt való hívségét és szeretetét, mind a' tudományok, nevezetesen a' Magyar nyelv és Literatura eránt való szeretetét elegendőképen magasztalni nem lehet, a' M. Kurirnak szünet nélkül való olvasója és kedvelője volt, és a' hol annak használhatott, mindenkor örömmel és készséggel használt.*”²⁰

Ugyanebben a lapban jelent meg Kazinczy Csokonairól írott nekrológja 1805-ben. Lehetségesnek tartjuk, hogy szintén ismerte a Bétsi Magyar Merkuriust, mivel az az erdélyi kancellária támogatásával, az erdélyiek számára jött létre. Ebben olvasható 1794-ben a Csokonai műveinek megjelenéséről szóló tudósítás. A Magyar Hírmondót Révai is szerkesztette, s a lap 1803-ig, megszűnéséig Csokonai számos versét közölte. 1784-ben Mártonffy-vers is megjelent a lapban, és nyomon követte a püspök életét: híreket közölt róla, mint pl. 1800-ban, püspökké avatásakor. Az erdélyi német lapokat²¹ is ismerhette Mártonffy, de azok nem kerültek magyar költeményeket.

Révai fennmaradt és eddig feltárt, Mártonffyhoz írt leveleiben soha nem említi Csokonait. Általában a barátságáról és hálájáról ír, illetve terveit sorolja elő, amelyekhez Mártonffy segítségét kéri. Tehát Mártonffy tőle sem tudhatott meg semmit Csokonait illetően.

A fenti gondolatok kifejtése után levonhatjuk azt a következtetést, hogy valóban nehezen megérthető vagy elfogadható, hogy Mártonffy nem ismerte Csokonai nevét, és hogy levelezőtársai között senki sem tartotta említésre méltónak a költő nevét. Amíg a kutatás többet fel nem tár erről a kérdésről, óvakodnunk kell azonban a végső következtetések levonásától.

Újabb kérdésünk Cserey korábban idézett levelével kapcsolatban az, hogy honnan tudta, mennyi volt a jövedelme volt a püspöknek. Epés megjegyzésként zárójelbe teszi, milyen sok pénzzel rendelkezik évente, megkérdőjelezve ezáltal a főpap őszinteségét. Elképzelhetetlen, hogy ebben az anyagilag terhelt korszakban ilyen jövedelme lett volna Mártonffynak! Az az örökség, amelyet például Batthyány Ignác hagyott hátra a könyvtár és az általa felállított csillagvizsgáló intézet számára majdnem 80 000 Ft. Összehasonlítva a két összeget, elképzelhetetlen, hogy az ő egyéni jövedelme ugyanennyi lett volna. Amellett a püspök jövedelme jelentős mértékben az erdélyi kulturális élet támogatását szolgálta. Ebbe beletartozott olyan személyek támogatása, mint például a Révaié, vagy a gyulafehérvári könyvtár bővítése. De éppen ebben az évben, 1805-ben saját költségén szerelte fel a kolozsvári csillagvizsgálót, és a továbbiakban is hozzájárult annak fenntartásához.

Kazinczy Erdélyi leveleiből megtudjuk, hogy Mártonffy 1000 forintot adományozott a kolozsvári játékszín felállítására 1811 körül.²² De már 1801-ben támogatta pénzzel, és páholyt tartott fenn, akkor is, ha nem tartózkodott Kolozsváron. „*A Logeért is fizetnem kell, mivel nálunk igen szép Magyar theátrum vagyon, 's én Loget tartok, ha itt nem vagyok is*”.²³ Összehasonlításként: a színház kb. 30 000 forintból épült fel! Azon felül Batthyány Ignác olyan nagy adósságot hagyott hátra, ami miatt a rokonokkal való peresedés költségeit még Mártonffy utódjának is fizetnie kellett. S mivel más pénz nem volt, saját püspöki bevételéből fizette.

Mártonffy Révaival való levelezése segít megérteni a püspök anyagi helyzetét. 1801 februárjában írt levelében a püspök panaszkodik barátjának pénztelensége miatt. „*Az én 18.000 forintos Püspökségem kétszer tizen nyolc ezer bajjal terhel engemet. Vesztett volna*

²⁰ MagyKur., 1815. évf. márc. 24., 24. szám.

²¹ Ezek a szebeni Siebenbürger Zeitung (1783–1862) és az Erdélyi Magyar Hírvivő (1790–1791).

²² Ld. Kazinczy Ferenc, Erdélyi levelek Toldalékában, Bp. 1880, 371. o.

²³ Quart. Lat. 2225. OSZK Kézirattár.

Menyországba. (...) A Gróff Batthyáni szép Institutuma ugy maradt reám, hogy helyre állítása többbe kerül, mint a fundatiója. Látod, mennyi a bajom, 's költségem; de neked még is fog jutni."²⁴

A napóleoni háborúk miatt kimerült az ország és az egyház pénztára. Erről a korszakról írja Cserey Miklós Kazinczynak, hogy ráfújsz egy forintra, és négy garas lesz belőle. A pénz értéktelenedik, a magánlevelek telve vannak panasszal. A püspökségen is sok a kiadás, a korábbi püspöktől örökölt adósságot meg kell adni. Ennek ellenére Mártonffy továbbra támogatja a kulturális életet.

Az anyagi támogatás csak azokat illeti meg, akik „*igazi Tudósok*”. Nemcsak az erdélyi tudósok kiváltsága ez, hiszen Révainak folytonosan küldi a pénzt, és ő sem erdélyi. Olyan időszakban, amikor pl. a Csokonai-emlékműre a vagyonos főurak 4–6 forintot gyűjtenek, ő 40–100 forintot küld neki. Meggyőződhetünk már ebből is, hogy Mártonffy nem szűkmarkú adakozó. Barátainak tekinti mindazokat, akiket támogat, ismeri munkáikat, levelezik velük. Közülük néhánynak a nevét az utókor is megtartotta, de vannak olyanok is, akik feledésbe merültek.²⁵ Mivel Csokonait nem ismerte, az „*apró írók*” sorába tartozónak vélte. Mégsem zárkózott el attól, hogy Cserey által megismerve munkásságát támogassa. Cserey azonban mindezek után már nem tartotta a püspököt méltónak arra, hogy Csokonait megismertesse vele. Részéről az immár minden elismeréstől megfosztott Mártonffyt újabb vád éri: a tudományt saját egyháza számára sajátítja ki. A penitenciaosztogató, a protestáns tudósokat eretnekeknek tartó püspök képe újabb túlzás, amelynek gyökere szintén a fentebb már említett sértettség és a visszautasítottság érzése.

Könnyen felmérhetjük, mennyire volt nyitott Mártonffy a más vallású tudósokkal szemben, ha levelezésébe beletekintünk. Révai többször megkéri, hogy juttasson el könyveket Gyarmathy Sámuelhez, a zilahi kollégium rektorához.²⁶ Mártonffy többször is visszajelez, hogy a köteteket elküldte, tehát kapcsolatban állt a híres protestáns tudóssal.

Sokkal hitelesebb képet nyújt Mártonffy liberalizmusáról a kortárs irodalmi vezetőegyenységek egyike, Kazinczy, aki maga is megjegyzi, hogy a püspök nemcsak pap, hanem tudós is volt. Rummy Károlyhoz írott egyik levelében²⁷ ugyanazért dicséri, amiért korábban Cserey a főpapot elmarasztalta. Csodálja Mártonffyban azt, hogy a református tudósokhoz is mint barátaihoz fordult. Gyarmathyról van újra szó, akivel a püspök egy alkalommal együtt sétált az enyedi kollégiumban, és miközben beszélgettek, belekarolt egy ott tanító református professzorba, úgy mentek tovább az iskola udvarán. A protestáns Kazinczy számára ez a gesztus elegendő bizonyítéka volt a főpap nyitottságának. Úgy tűnik, maga sem adott nagy hitelt levelezőtársa heves jellemzésének, és évekkel később, immár a püspök halála után, semmit sem talá-lunk abból a magból, amit Cserey Mártonffyról elhintett.

Cserey számára Mártonffy József személye már nem jelenthet ezután mást, mint terveinek megrontóját, a legnagyobb akadályt abban, hogy amit elhatároz, véghez is vigye. Egyre keményebb és elutasítóbb álláspontot képvisel Kazinczy felé a főpapról. Néhány év elteltével azzal vádolja, hogy miatta nem jelenhet meg a Döbrentei által szerkesztett Erdélyi Muzéum:

²⁴ Quart. Lat. 2225. OSZK Kézirattár.

²⁵ Például Baumgarten János Kristóf, akit Mártonffy botanikai jellegű kutatásában támogatott. Ld. ErdMuz. Első füzet, második kiadás, Pesten, Trattner János Tamás Nyomtató-műhelyében, 1814., 165. o.

²⁶ 1803. dec. 29-én írt levelében Révainak Gyarmathyról mint barátjáról ír. Ld. Mártonffy József Révai Miklóshoz, Quart. Lat. 2225. OSZK Kézirattár.

²⁷ KazLev, XV, 3491, 315. l.

„Mártonffy Püspök alatt miljen gyönyörű censura légyen itten, arányozhatod abbul, hogy Döbrenteinek versei és a Magyar Museumot tárgyazó anoncejei még a censurán által nem ment, meljért véghetetlenül boszonzodom.”

A magyarázatot számunkra Kazinczynak Döbrenteihez egyik írott levele adja: „Hogy az Erdélyi Muséum elmarad, az az továbbra marad, az természetes. Most semmit sem lehet nyomtatni. De Csereytől tudom, hogy a' »Maecenások« sem nyitották meg erszényeiket, 's elégnek tartották az ígéretet.”²⁸ Kazinczy jobban meglátja a körülményeket alakító erőket, megérti, mi irányítja a cenzorokat, Mártonffyékat döntéseikben.

Cserey 1810 júliusában írja Kazinczynak, hogy ki szándékozik nyomtatni az Erdélyi Muzéum plánumát, „meljre ha valaha, most ugyan szüksége van mi nemű álomba szenderedni kezdett Nemzetünknek.”²⁹ Döbrentei plánuma nagy fólió alakban nyomtatott körlevél, mely 1810. júl. 20-i kelettel jelent meg, címe: *Az Erdélyi Muzeum kiadása iránt való Planum*. Ajánlva a következő nagyságos személyeknek, „a kik Hazájokat szeretik és abban a tudományokat óhajtják.” A felsoroltak közt ott van a kormányzó gr. Bánffy György, a püspök Mártonffy József, Cserey Miklós, b. Wesselényi Miklós, gr. Gyulai Ferencné stb. Ezután bemutatja a folyóirat tárgyát, megjelenési ütemét: már 1811-től kezdve szeretné megjelentetni. „Annyi áldozatért esedezem – írja Döbrentei – a mennyivel két kötés kinyomtatathatnék. A Kolosvári Lyceum Könyvnyomatója 10 árkosért 5000 exemplárra 400 Rforintot kér, s így két kötésért 800 Rforint lenne szükséges.” A Körlevél 1810 júliusában megjelenik, a Híradás azonban csak 1813-ban, ugyancsak Cserey költségén. Ez a négy nyomtatott lapnyi híradás jelzi, hogy 1813 októberére már elég pénz összegyűlt a Muzéum kinyomtatására. Három év kellett ahhoz, hogy ez megtörténjen.

Cserey ezért a késésért több helyen is Mártonffyt hibáztatja, ám egy 1813-as Kazinczyhoz írt levele azt sejteti, ő is tisztában van azzal, hogy ez nem a teljes valóság: „Szegény Döbrentei nehezen halad fel tételibe; mind azokat, a mikkel küszködik, előre meg mondtam nékie. Gróf Bánffy a Magyarinak és Magyar nyelvnek esküdt ellensége, és mint nagy machiavellista ezer utakat talál ki Döbrenteit akadályoztatni, még pedig olj utakat, meljek Döbrentei előtt el lévén rejtve, még csak gyanítani se tudja hogy sok édes, mézes tanács és szó eö ellene vagyon. Sok ember mond nékie szépet, szóval szépek rajzolt – és Gróf Bánffinak soldos szolgálja – azomba menni kell az eö fel tételinek – de az idő nem ért még meg, hogy az eszt elő mozdító eszközöket nyilván és forcirozva lehessen elő venni.”³⁰

Nemcsak Mártonffytól függött az, hogy átengedik-e a művet a cenzúrán. Koszta István engedélyével jelent meg az első száma az Erdélyi Muzéumnak. Sőt, nemhogy akadályozta volna, hanem maga is elősegítette megjelentetését. Ezt bizonyítja, hogy ő volt az első, aki anyagilag támogatni sietett a folyóiratot.

Az Erdélyi Muzéum második füzetének első oldalán Döbrentei beszámol arról, hogy miképp jelenhetett meg a kötet: „Olly renddel enlítettnek itten a' czélt elémozdított Urak és Dámák nevei, a' mint a' pénzsummának megküldése érkezett. Legelőszer kívánta azt elésegíteni N. Mélt. Mártonfi József Püspök Ó Excell.”

Az idézett részlet Cserey megállapítását érvényteleníti, amennyiben hihetünk abban, hogy Döbrentei igazat ír.

Az eddigi példák eléggé meggyőzően bizonyítják, hogy az a kép, amit Cserey Kazinczynak a püspökről fest saját élményeit és indulatait tükrözik, ezért nem tekinthető hitelesnek. Most már

²⁸ KazLev, VIII, 1965.

²⁹ KazLev, VIII, 24–25. l.

³⁰ KazLev, X, 2405., 290–291.

csak az érdekesség kedvéért hadd idézzünk ennek szemlélésére még egy levélrészletet. Döbrentei írásáról mondja Cserey:

„Senki sem találkozott aival ellenkező – Mártonfi Püspökön kívül, ez a Guberniumnak Consiliumjába nem általlotta ellene debachálni és pedig sértő hangon, melj illetlen cselekedetiért aival vészek elégtételt, hogy meg mondom Néked, mivel és miért kapta legyen most a Szt. István comendatori keresztjét: ő Dioecesisébül egy falka Istennek szentelt ezüst edényeket egybe szedvén, hevenyébe fel küldötte, és ezen tetemes nagy érdemért, az igaz érdem jelét nyakába függeszték.”³¹

Mártonffy 1810-ben, valamikor október előtt kitüntették Sz. István comendatori kereszttel.³² Cserey egyik levelében³³ azt írja Kazinczynak, hogy „Erdéljbe civis érdeméért csak az kap keresztet, a ki Gróf Bánffy Györgynek földön csúszó imádója.” Cserey sérelmezett, mivel több munkáját már benyújtotta a Guberniumnak, de egyiket sem hagyták jóvá. Szerinte az egész Bánffy „familia” csak tönkretenni akarja az országot és őt. Egy példát is leír ennek illusztrálására. Bánffy ugyanis egyik pártfogoltját akarta a főszolgabírói székbe állíttatni, Cserey azonban nyilvánosan kifejezte ellenkezését, amivel kihívta Bánffy ellenszenvét. Cserey szerint Mártonffy megvásárolta a kitüntetést, mégpedig lopott tárgyakkal. Ugyanezekről az ezüstedényekről Mártonffy pedig azt írja Révainak 1807. febr. 26-án, hogy „Az asztalra sok ezüstöt nem vihetek, ugymint tálat, tárgyért, mert ezt a Frantziák megették.”³⁴

Tanulmányunk végéhez érve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Cserey Farkas leveleit olvasva Mártonffyról egy sajátosan egyéni, szubjektív, kellemetlen élményekből fakadó vélemény alakul ki, amelyet a kortárs írók hasonló megnyilatkozásai nem megerősítenek, hanem érvénytelenítenek. A kutatás számára mégis fontosak maradnak, mivel személyességükből kifolyólag a püspöknek olyan arcát mutatják meg, amely a vele való találkozás élményéből fakad, és mindkét félről elárul olyan vonásokat, amelyeket máshol nem fedezhetünk fel.

A Portrait of Mártonffy according to Cserey Farkas. This study has the aim of examining Cserey’s change of opinion as a result of his personal experience with the bishop Mártonffy. His letters written to the well known grammarist and writer Kazinczy Ferenc can be tracked down as the evidences of his very subjective point of view when characterizing. This method of presenting Mártonffy to Kazinczy has no effect at all on the way this latter thinks of the bishop. As a matter of fact the opposite point of view seems to live on in Kazinczy’s remembrance. Mártonffy is a person in Cserey’s mind, who takes abuse of his power, spends the money of the Church for his purposes, and hinders the development of the cultural life in Transylvania. In the process of searching for an answer we found evidences which show us a positive picture of the same person. Still Cserey’s presentation about Mártonffy can be taken as a true one, because it reflects his personal confrontation with authority and power in the person of Mártonffy József.

³¹ Cserey Farkas – Kazinczynak, Krasznán, 1810. Okt. 12, KazLev. VIII. köt., 1849. 121–122.1.

³² Ez az úgynevezett középkereszt. Ezen kívül van a kisebb fokozatot jelentő kiskereszt (knight) és a nagykereszt (grand Cross). A Szent István Rendet Mária Terézia alapította 1764. május 5-én, melynek nagymesteri tisztje “mindenkor a magyar koronával van egybekötve.” A rend jelmondata: Publicum meritorum praemium (a köz szolgálatában szerzett érdemek jutalma). Tehát nem a születési előjogok, hanem a szerzett érdem alapján lehetett elérni. A rend tekintélyének növeléséért korlátozott volt a rendtagok száma: 20 nagykeresztes, 30 középkeresztes, 50 kiskeresztes tagja lehetett. Általában civil szolgálatokért nyújtották. Az adományozottak sorában első sorban állami tisztségviselőket, magas hivatalnokokat, a diplomáciai testület tagjait találjuk. A mindenkori esztergomi érsek, a nagykereszt viselőjeként, állandó rendtagként mint a rend prelátusa intézte a rend egyházzal kapcsolatos ügyeit. Pandula Attila közli a kitüntetettek névsorát Falerisztika című tanulmányában.

³³ KazLev X, 2464., 434–437.

³⁴ Quart. Lat. 2225. OSZK Kézirattár.